

ანა მგალობლიშვილი

აპოლონ ქუთათელაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია

ზოგიერთი საკითხი ნეობიზანტიური ხელოვნების შესახებ

თანამედროვე ქრისტიანული ხელოვნების მრავალმრიანობა უამრავი ასპექტითაა განპირობებული, რომელთაგან ერთ-ერთი ბიზანტიურ კულტურასთან ურთიერთმიმართების საკითხია¹.

უდიდესი მართლმადიდებლური კერის – კონსტანტინოპოლის და მასთან ერთად, ბიზანტიის იმპერიის დაცემით იწყება აღმოსავლეთქრისტიანული სამყაროს თანდათანობითი დასუსტება, XVIII საუკუნისათვის ბიზანტიური ხელოვნებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები თითქმის მივიწყებულია².

XIX საუკუნიდან, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ ევროპაში ბიზანტიური ხელოვნება კვლავ გახდა დაინტერესების საგანი. ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების და ფერწერის ნიმუშების პროტოტიპებად გამოყენებამ საეკლესიო ხელოვნებაში დიდი პოპულარობა შეიძინა და ნეობიზანტიური სტილის სახით გაფორმდა³.

ნეობიზანტიური სტილის შემუშავების ავანგარდში დასავლეთევროპული ქვეყნები (გერმანია, საფრანგეთი) დგანან, საინტერესოდ განვითარდა მოვლენები აღმოსავლეთსაქრისტიანოს ქვეყნებშიც⁴.

XIX საუკუნე საფრანგეთისათვის რევოლუციების, სამოქალაქო დაპირისპირების და მასშტაბური ომების პერიოდია, რომელშიც საბოლოოდ მონარქისტები დამარცხდნენ. სამოქალაქო მოწყობას დაქვემდებარებული და შევიწროვებული კათოლიკური ეკლესია, საკუთარი ფასეულობების შენარჩუნებისათვის იბრძვის.

XIX საუკუნის დასაწყისში გერმანიის მიწების დიდი ნაწილი ნაპოლეონ I-ის მიერ იყო ანექსირებული⁵. გაუქმდა ასობით გერმანული მონასტერი და ბევრი თავისუფალი ქალაქი. ფრანგების ანტიკლერიკულმა ქმედებებმა გაამძაფრა ინტერესი გერმანული ეკლესიისადმი, შექმნილმა ზოგადმა ვითარებამ კი ხელი შეუწყო გერმანული ნაციონალიზმის იდეის პოპულარიზაციას.

მართლმადიდებელი ქვეყნების უმრავლესობა – საბერძნეთი, ბულგარეთი, სერბეთი, რუმინეთი – თურქეთის ბატონობიდან თავისუფლდებიან და ნაციონალური სახელმწიფოების ჩამოყალიბებას იწყებენ, თავისუფლებისთვის ბრძოლაში ქრისტიანული რწმენა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წანამძღვარია. ისეთი მართლმადიდებელი ქვეყნები როგორცაა უკრაინა (რომლის ნაწილი პოლონეთს ეკუთვნის), ბელარუსი, საქართველო, რუსეთის მიერ არიან დაპყრობილნი. თავად რუსეთი კი იმჟამად, ევროპულ სივრცეში ერთადერთი დიდი დამოუკიდებელი მართლმადიდებელი ქვეყანაა. XIX საუკუნის დასაწყისისათვის რუსეთში სრულიად აშკარაა კრიზისი სახელმწიფო სისტემასა და რელიგიურ აზროვნებას შორის. მძლავრი სლავოფილური განწყობილებები – რუსეთის, როგორც მართლმადიდებლური მრწამსის მქონე ქვეყნის მისიის შესახებ – გაამძაფრებს ინტერესს ძველი ქრისტიანული კულტურის მიმართ. მნიშვნელოვანი მსჯელობის საგანი გახდა იმპერატორის საკრალიზაციის თემა.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ XIX საუკუნის ევროპაში ისტორიულ-პოლიტიკური სიტუაცია: მონარქიული სისტემის რღვევა, სრულიად გამოამყარავებული სეკულარიზაციის პროცესი და ეკლესიის როლთან დაკავშირებული თემები, ნაციონალური სახელმწიფოს იდეის აქტუალიზაცია – ის ზოგადი მიზეზებია, რომლებიც სხვადასხვა ისტორიული პერსპექტივიდან, სხვადასხვა ქრისტიანული ტრადიციების მქონე ევროპულ ქვეყნებს გაუღვიძებს ინტერესს ქრისტიანული წარსულისადმი, რაც თავისთავად წამო-

¹ ა. მგალობლიშვილი, თანამედროვე ქრისტიანული ცნობიერების და ბიზანტიური კულტურის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის, *რელიგიათმცოდნეობითი კრებული*, 2016, გვ. 132-141.

² Л. Успенский, *Богословие иконы*, Москва, 2001, გვ. 120-180.

³ J. Bullen, *Byzantium Rediscovered*, New York, 2006.

⁴ ა. მგალობლიშვილი XIX-XX საუკუნეების მიჯნის მართლმადიდებლური საეკლესიო მხატვრობის ზოგიერთი საკითხი, *ACADEMIA*, #3, 2013-14, გვ. 59-64.

⁵ H. Smith, *The Oxford Handbook of Modern German History*, New York, 2011, გვ. 91-119.

ატივტივებს ბიზანტიის საკითს. თავად ბიზანტიის ფარგლებში, კი ერთ-ერთი საყურადღებო და მნიშვნელოვანი თემა, როგორც ჩანს, იმპერატორ იუსტინიანეს დოქტრინა გახდა სახელმწიფო და სასულიერო ხელისუფლების თანხმიერად არსებობის შესახებ.

ნეობიზანტიურ ხელოვნებასთან მიმართებით ერთ-ერთი საინტერესო ბიზანტიური პროტოტიპების შერჩევის და გარკვეულ მხატვრულ პროცესებზე მათი ზეგავლენის საკითხია.

ყველაზე პირველ მაგალითებს ნეობიზანტიური სტილისა გერმანიაში ვხვდებით. გერმანულ-ბიზანტიური ისტორიული ბმები ჯერ კიდევ ადრეული გერმანული რომანტიზმის წარმომადგენლებისათვის გახდა საინტერესო, რადგანაც სწორედ მათთვის შეიძინა განსაკუთრებული მნიშვნელობა საკუთარი შუა საუკუნეების კულტურის ხასიათის გამოვლინებამ და დადგინებამ⁶.

ლუდვიგ I-მა ბავარიელმა, რომელიც რომანტიკოსების შეხედულებების გამზიარებელი, ამბიციური პოლიტიკოსი ოყო, ბიზანტიურ კულტურასთან ბმაში რაინის ქვეყნისთვის და გერმანული ნაციონალური სახელმწიფოს იდეისთვის სასარგებლო წანამძღვრები დაინახა. იტალიაში მოგზაურობისას კი, უკვე როგორც ესეთი, მოიხიბლა ბიზანტიური ტაძრების არქიტექტურისა და მოხატულობების დახვეწილობით.

მეფის სურვილით, 1826-1837 წწ-ში მიუნხენში აიგო ყველაწმინდას სახელობის კათოლიკური ეკლესია, რომელიც ვენეციის სან მარკოს ტაძრის გავლენებით შეიქმნა. რავენის ბაზილიკების გეგმის გათვალისწინებითაა შექმნილი წმ. ბონიფაცუს სააბატოც (1835-1840 წწ.) (სურ. 1).

საინტერესოა, რომ პრუსიელი ვილჰელმ IV, გაიზიარებს ლუდვიგ I-ის ბიზანტიისადმი ინტერესს. 1841-1844 წლებში აგებული მაცხოვრის სახელობის პროტესტანტული ეკლესიის შენობა ამის მაგალითია.

იმ დროისათვის, როცა ევროპაში ბიზანტიის მიმართ ინტერესმა გაიღვიძა, მასალა კონსტანტინოპოლის აია სოფიას შესახებ მწირი იყო. ტაძარი თურქეთის საზღვრებში იმყოფებოდა. მისი შედარებით ვრცელი აღწერები და დასურათება XIX საუკუნის შუა ხანებიდან გამოჩნდა, მას შემდეგ,

⁶ E. H. Gombrich, *The Values of the Byzantine Tradition: A Documentary History of Goethe's Response to the Boisserée Collection, The Documentary Image Visions in Art History*, ed. by G.P. Weisberg & L.S. Dixon, Syracuse, NY, 1987, pp. 291-308.

რაც 1848 წელს სულთნის მიერ ნაგებობის რესტავრაცია დაიგეგმა და ამ რესტავრაციაში ევროპული არქიტექტორები აღმოჩნდნენ ჩართულები.

აია სოფიას ტაძრის გეგმის ინტენსიური გამოყენება ახალ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში დიდ პოპულარობას მოიპოვებს.

ნეობიზანტიური სტილი არქიტექტურაში რუსეთში კონსტანტინოპოლის აია სოფიის ტაძრის გეგმასთან ასოცირდება და ამ თემის სხვადასხვაგვარი მოდიფიცირების მაგალითებს გვთავაზობს. სტილის უადრესი გამოვლინება დიმიტრი სოლუნსკის ტაძარია პეტერბურგში 1861-1866 წლებში აგებული⁷.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, ნეობიზანტიურ სტილთან ერთად, ამ პერიოდისათვის პოპულარულია რუსულ-ბიზანტიური სტილიც, რომელიც ეკლესიების აგებისას ძველი რუსული ტაძრების მოტივების გათვალისწინებას გულისხმობს. თუმცა ამ სტილის ტაძრები უფრო რუსულ სივცეზეა ორიენტირებული, მაშინ როცა აია სოფიას გეგმის მიხედვით შექმნილი ეკლესიების გეოგრაფია უფრო ფართოა და ზომებიც უფრო დიდი. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სწორედ ნეობიზანტიური არქიტექტურის ნიმუშები უნდა გამხდარიყო რუსეთის სიდიადის აღმნიშვნელი არარუსულ სივრცეში. აქ მაგალითად გვინდა მოვიყვანოთ საქართველოში აგებული ალექსანდრე ნეველის ტაძარი თბილისში (1871-1897) და ფოთის კათედრალი (1906-1913) (სურ. 2).

ნეობიზანტიური სტილის ნამუშევრებს არქიტექტურაში ვხვდებით საფრანგეთში, იტალიაში, ესპანეთში, ავსტრიაში, ბულგარეთში, სერბეთში და სხვა ევროპულ ქვეყნებში. ძალზედ საინტერესოა ის ფაქტი რომ XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში განსაკუთრებულად პოპულარული გახდა ნეობიზანტიური არქიტექტურის ელემენტების გამოყენება ამერიკის შეერთებულ შტატებში: 1907-1920 წლით თარიღდება წმ. ფრანცისკ დე სალის ეკლესია ფილადელფიაში, 1914 წელს აშენდა წმ. ლუისის კათედრალი მისურის შტატში. ყველაზე დიდი კათოლიკური, უბიწოდ შობის სახელობის ეკლესია (1920-1959) ვაშინგტონში ასევე, სწორედ ამ სტილის ელემენტებითაა გაჯერებული.

⁷ Ю. Савельев. *Византийский стиль в архитектуре России. Вторая половина XIX начало XX века*, СПб., 2005.

არქიტექტურაში პროტოტიპების თემას ორ ნაწილად დავყოფდით: 1. 1826-1850 წწ., როცა წარმართველი მოდელები იტალიური ადრექრიტიანული ძეგლებია და ძირითადად რავენიდანაა; 2. XIX საუკუნის მეორე ნახევარი, როცა მრავალი მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლი კონსტანტინოპოლის აია სოფიის გეგმით არის ნაკარნახევი. ამასთან ერთად, შეიძლება მოიხაზოს ზოგადი ტენდენცია, რომელიც ნეობიზანტიური სტილის არქიტექტურაში იმ ძეგლების აქტუალიზაციას ახდენს, რომლებიც იმ პერიოდამდეა აგებული ვიდრე დაიწყება აღმოსავლეთ და დასავლეთ ქრისტიანული ეკლესიების გამიჯვნის პროცესი.

ცალკე გაანალიზებას მოითხოვს ნეობიზანტიური სტილის თემა უკვე საეკლესიო მხატვრობასთან მიმართებაში.

ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ მიუნჰენის ყველაწმინდას სახელობის კათოლიკურ ეკლესიაზე არქიტექტურის თვალსაზრისით. გვინდა ავღნიშნოთ, რომ ტაძარი მოიხატა ფრიდრიჰ ჰენსეს მიერ 1837 წელს და ნეობიზანტიური სტილი მხატვრობის ერთ-ერთი პირველი მაგალითია. ეკლესიის მოხატულობა II მსოფლიო ომის დროს განადგურდა და ფერწერაზე მსჯელობა ესიზებითაა მხოლოდ შესაძლებელი, რომლებიც გვაძლევენ საშუალებას, ვთქვათ რომ კედლებზე ვენეციის სან მარკოს ტაძრის პროგრამა იყო ასახული.

მნიშვნელოვანი მაგალითები შემორჩენილია საფრანგეთში. ვიქტორ ორსელი, იპოლიტე ფლანდრინი ის მხატვრები არიან, რომლებიც საეკლესიო მონუმენტური კედლის მხატვრობის ტრადიციებს მიუბრუნდნენ და ბიზანტიური მხატვრობით დაინტერესდნენ. ბიზანტიური მხატვრობა ამ შემოქმედებისათვის უფრო ესთეტიკური ღირებულებების დონეზე იყო გააზრებული: „დიდებული ოქროსფერი ფონებით“, სტატიკურობით და წარდგებითობით, რიტმულობით (სურ. 3).

თბილისის სიონის მოხატულობა, რომელიც 1848 წელს გრიგოლ გაგარინის მიერაა შესრულებული⁸, აღმოსავლეთქრისტიანული ქვეყნების ფარგლებში ერთ-ერთი პირველი ნეობიზანტიური სტილის ნიმუშია მხატვრობაში. გრიგოლ გაგარინი რუსეთის იმპერიის ფარგლებში ნეობიზანტიური სტილის შემუშავებასა და დამკვიდრებაში ერთ-ერთი წამყვანი ფიგურაა.

⁸ П. Иоселиани, *Описание Сионского Храма, Описание древнего Тифлиса*, Тифлис, 1866.

გაგარინის ალბომში – *Собрание византийских, грузинских и древнерусских орнаментов и памятников архитектуры*⁹ – თავმოყრილი მასალა შეიცავს ქართული ეკლესიების (ახტალა, ბეთანია, ტიმოთესუბანი) ფასადებისა და შიდა სივრცეების (ეკლესიის გეგმები, ჩუქურთმები, კანკელები, ფრესკული მხატვრობის ასლები) ჩანახატებს (სურ. 4).

„ქართული შუასაუკუნოვანი მხატვრობის შესწავლა მეტად სასარგებლოა“, – წერს მხატვარი. – „რადგანაც აქ ჯერ არ გამოჩენილა მაგალითები ახლებური მიბაძვისა (იგულისხმება დასავლეთე-ვროპული ყაიდის მხატვრობა ა.მ.) და ადგილობრივი მცხოვრებლების უგულისყურობას არ უქცევია ნანგრევებად ძველი დროების ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშები“¹⁰.

კონცეფტუალური თვალსაზრისით, გაგარინისათვის ძალზედ მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ტაძარში ბიზანტიური პროგრამის შინაარსის აღორძინება, რომელიც, თავის მხრივ, დაბალზღუდიანი კანკელის, მხატვრობისა და არქიტექტურის შეთანხმების საკითხებს უკავშირდება¹¹.

სიონის კანკელი, რომელიც გაგარინის დაგეგმილია და შუამთის კანკელის მსგავსია¹², რუსეთის იმპერიის ფარგლებში პირველი მაგალითია რუსული იკონოსტასიდან ტრადიციული დაბალი კანკელისაკენ შემობრუნებისა. მნიშვნელოვანი საკითხია მხატვრობის შინაარსობრივი პროგრამაც, რომელიც მივიწყებული კლასიკური იერარქიული სისტემის აღდგენას გულისხმობს და აქაც, ვფიქრობთ, გაგარინს სხვა მასალებთან ერთად, ძალზედ დაეხმარა ქართული ძეგლების პროგრამების შესწავლა და გათავისება.

შეიძლება ვთქვათ, რომ ნეობიზანტიური სტილის შემქმნელებისათვის რუსეთში (გ. გაგარინი, დ. გრიმი და სხვ.) ქართული შუასაუკუნოვანი არქიტექტურული და ფრესკული ძეგლების პროტოტიპებად გამოყენება მნიშვნელოვანი თემაა.

XX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთი და უმეტესი მართლმადიდებელი ქვეყნები კომუნისტურ-ათე-

⁹ Г. Гагарин, *Собрание византийских, грузинских и древнерусских орнаментов и памятников архитектуры*, СПб., 1903.

¹⁰ Г. Гагарин, *Родник русского искусства (Посвящается строителям русских церквей)*, *Зодчий*, 1893, # 1, გვ. 5-12.

¹¹ ა. მაგლობლიძე, ნეობიზანტიური სტილი საეკლესიო ხელოვნებაში და საქართველო, *ჯოვანი სკულიერი და საქართველო*, თბ., 2016, გვ. 98-104.

¹² Н. Катсон, *Симфония священства и царства, Иконостас*, Москва, 2000, გვ. 689-709.

ისტორი სივრცის ნაწილი ხდება. ამ სივრცის მიღმა დარჩენილი, დიდი მართლმადიდებელი ქვეყანა საბერძნეთია. საეკლესიო მხატვრობაში ახალი თაობის სულიერი ლიდერი ფოტის კონტუგლუ ხდება¹³.

1926 წლიდან ბიზანტიური მხატვრობა, მისთვის დამახასიათებელი მასალით (კვერცხის ტემპერა ხის დაფაზე – ხატწერის შემთხვევაში, ფრესკული ფერწერა სველ ბათქაშზე) და სტილით (ორგანზომილება, ილუზორული სივრცის და პერსპექტივის კანონების უარყოფა, ლოკალური ფერების ერთმანეთზე საფეხურებრივი დალაგებით მიღებული ფორმადქმნადობა, განათების წყაროს სპეციფიკური ხმარების წესი) კონტუგლუს შემოქმედებისთვის წარმართველი გახდა¹⁴ (სურ. 5).

ბიზანტიური მხატვრობისაკენ კონტუგლუს ეს შემობრუნება განმსაზღვრელი აღმოჩნდება ბერძნული საეკლესიო ფერწერის მივიწყებულ ტრადიციებთან მიბრუნების საქმეში და სიმპტომატიური აღმოჩნდება სხვა მართლმადიდებელი ქვეყნებისათვისაც, რომლებიც კომუნისტური მმართველობის დაცემის შემდგომ, გამონაკლისების გარეშე, გაიზიარებენ ძველისაკენ შემობრუნების ამგვარ მიდგომებს.

განსაკუთრებით საინტერესოა ის, რომ XX საუკუნეში, განსაკუთრებით მეორე ნახევრიდან, მართლმადიდებელი სივრცისათვის დამახასიათებელი მხატვრული მიდგომები მისაღები აღმოჩნდება, როგორც კათოლიკური, ისე პროტესტანტული ეკლესიებისათვის.

ძალიან ბევრი მაგალითი შესაძლოა იქნას მოყვანილი კათოლიკე წმინდანების ხატებისა, რომლებიც ბიზანტიური მხატვრობის სტილისათვის დამახასიათებელი ნიშნებითაა შექმნილი (წმ. რიტა, წმ. ლუისი). ვაშინგტონის ერთ-ერთ ყველაზე დიდ, უბიწოდ შობის სახელობის კათოლიკურ ეკლესიაში ბიზანტიური სტილის ხატები გვხვდება არა მხოლოდ ტაძრის გაფორმებაში, არამედ მის საეკლესიო მალაზიაშიც. ბიზანტიურ სტილს მიუყვება ინგლისის ერთ-ერთი უძველესი პროტესტანტული ტაძრის – როჩესტერის კათედრალის შესასვლელი პორტალის ტიმპანის მოხატულობა და შიდა სივრცის ერთ-ერთ კედელზე განთავსებული ფრესკა, რომელიც ინგლისის გაქრისტიანების ისტორიულ ფაქტს ასახავს (სურ. 6).

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ XIX-XX საუკუნეებში ნეობიზანტიურმა სტილმა მოიგვა სხვადასხვა ქრისტიანული კონფესიების საეკლესიო ხელოვნება ევროპაში და გასცდა კიდევ მის საზღვრებს. პროტოტიპებად ძირითადად აღრექრისტუანული ძეგლები გამოიყენება, რომლებიც მეტწილად იმ პერიოდამდეა აგებული სანამ დაიწყება აღმოსავლეთ და დასავლეთქრისტიანული ეკლესიების გამიჯვნის პროცესი. საინტერესოა ნეობიზანტიური სტილის შემუშავების პროცესში ქართული შუა საუკუნეების ხელოვნების ჩართულობის და მნიშვნელოვნების საკითხიც. ამასთან ერთად, შეიძლება ითქვას, რომ ნეობიზანტიურმა სტილმა პრაქტიკულად განაპირობა მართლმადიდებელი სივრცის საეკლესიო ხელოვნების ხასიათი დღეისთვის და ვიზუალური რეპრეზენტაციის ამგვარი ფორმები გარკვეულად მისაღებია კათოლიკური და პროტესტანტული ეკლესიებისთვისაც.

ANA MGALOBILISHVILI

Apollon Kutateladze Tbilisi State Academy of Art

SOME ISSUES OF NEO-BYZANTINE ART

Starting from the 19th century return to the style of the Byzantine art has gained new urgency in Europe. The article examines political, aesthetic, theological outlooks of the Neo-Byzantine style and analyzes different phases of its evolution including modernity. The issue of Byzantine prototypes is discussed on the examples of church architecture, ecclesiastic painting (Ravenna churches, Hagia Sophia of Constantinople) and the role of Medieval Georgian Christian art in shaping of Neo-Byzantine style.

¹³ N. Zias, Photis Kontoglou *Reflection of Byzantium in the 20th Century*, Athens, 1997, pp. 15-19.

¹⁴ Φ.Κοντογλου, *Εκφρασις*, Αθήνα, 1979.

1. წმ. ბონიფაცეს სააბატო, მიუნჰენი, 1835-1840

St. Boniface's Abbey, Munich, 1835-1840

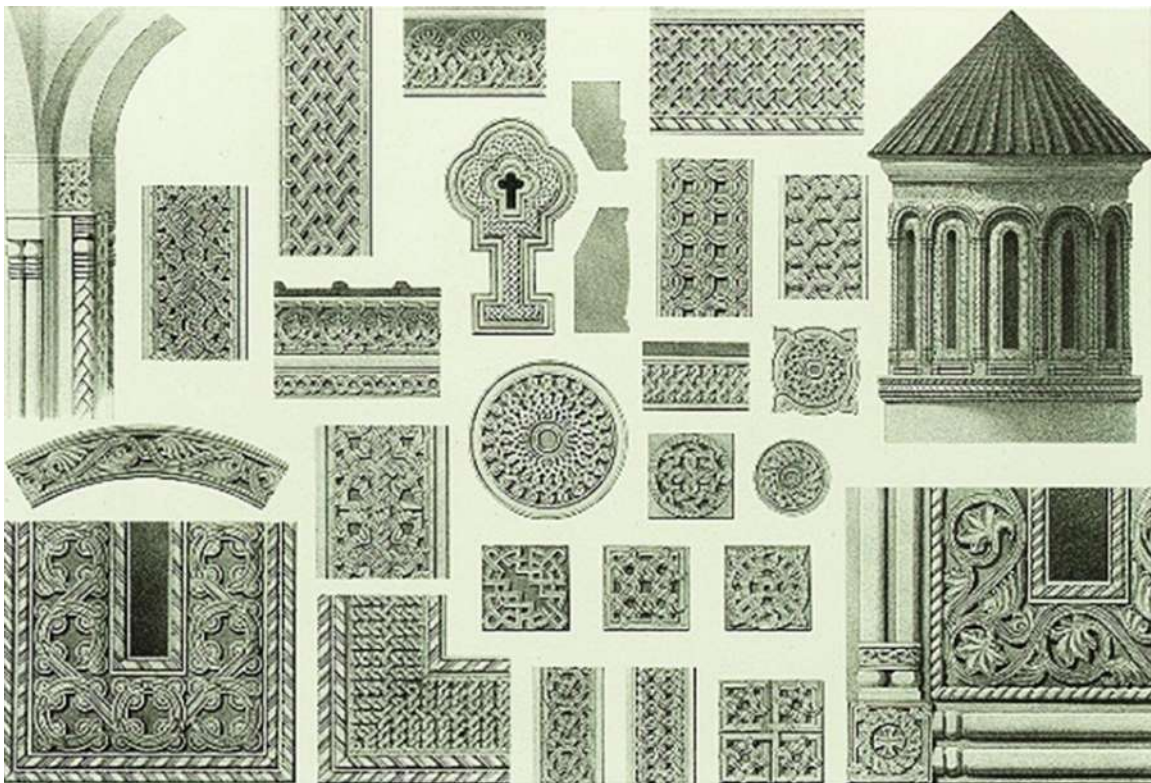

2. ფოთის კათედრალი, 1906-1913

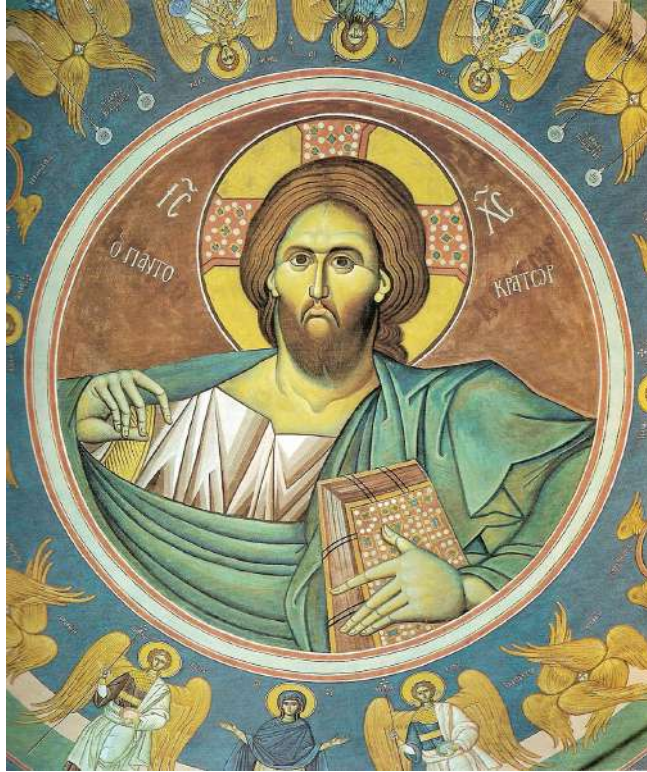
Poti Cathedral, 1906-1913

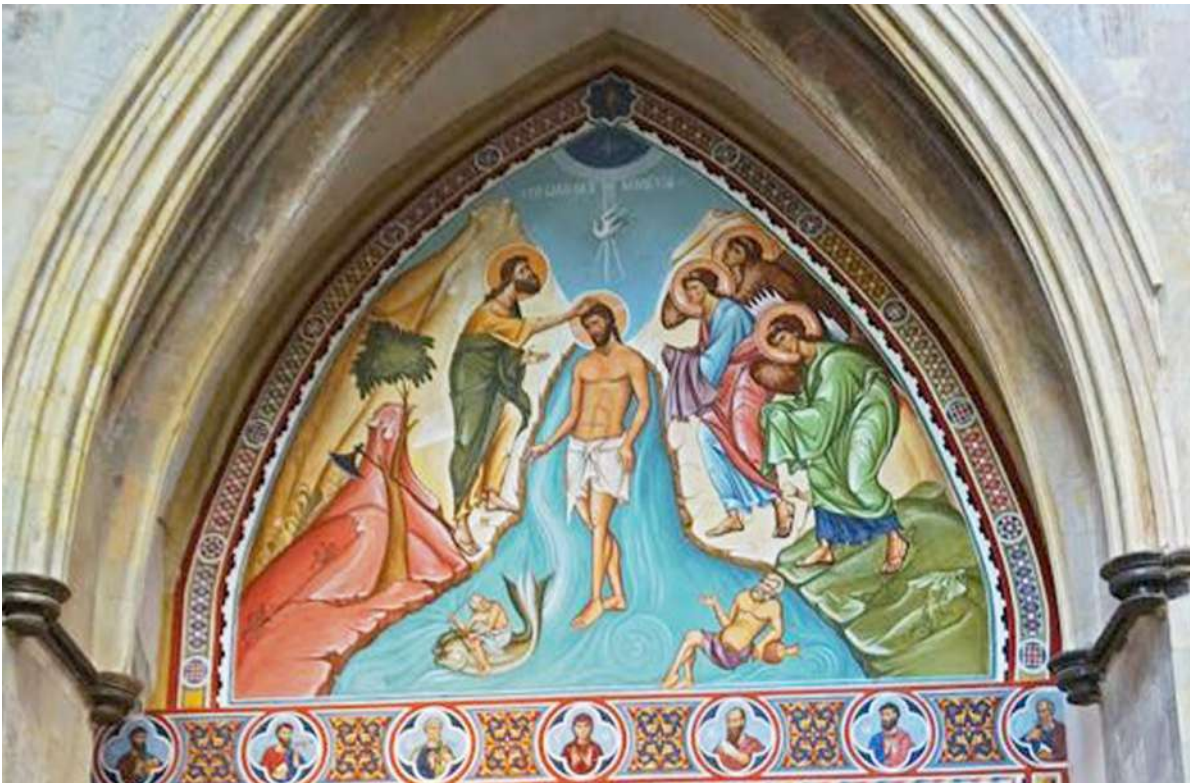
3. იპოლიტე ფლანდრინი, წმ. მარტინეს ტაძრის მოხატულობა, ლიონი, 1855
Hippolyte Flandrin, painting from Saint-Martin d'Ainay's Basilica, Lyon, 1855

4. გრიგორ გაგარინი, არქიტექტურული დეტალები ბეთანიიდან, 1847
Grigory Gagarin, architectural details from Betania, 1847

5. ფოტის კონტუგლუ, ქრისტე პანტოკრატორი, 1935
 Photis Kontoglou, Christ Pantocrator, 1935

6. როჩესტერის კათედრალის ფრესკა, 2004

Fresco from the Rochester Cathedral, 2004